

DE ZANDLOPER

**Uitgave van de
Vereniging Oud Ede**
40^e jaargang,
nummer 2
mei 2012

INHOUD

	pag.
Van het Bestuur	1
Virtueel Museum	2
De Kriegsmarine in Ede	3
Bouwbedrijf Kreeft	13
Frederik van Eeden in Ede	20
Klein gebouwtje, heel verhaal	27
Archiefnieuws	28
Historisch Museum Ede	29
Rayon tegen reumatiek	30
Colofon	32

VAN HET BESTUUR

Hans van Bemmelen

Algemene Ledenvergadering

Op dinsdag 17 april werd de Algemene Ledenvergadering gehouden. De voorzitter deelde mee, dat de dalende tendens in het aantal leden nog niet is omgeboogen. In 2011 daalde het aantal leden verder, en wel met 32. Om deze zorgwekkende trend te keren loopt nu de actie **Leden voor Leden**, waarmee elk lid dat een nieuw lid werft een verrekijkertje verdient.

Verder wordt De Zandloper met een uitnodiging om lid te worden in wijken/buurtten waarover in de desbetreffende Zandloper een artikel is verschenen, bij niet-leden in de bus gedaan.

Na de goedkeuring van de jaarstukken kwam de bestuurssamenstelling aan de orde. Aart Homoet en Gerard Hendriks werden herbenoemd. Volgend jaar treden er twee bestuursleden af, zo werd medegedeeld, waarvan één volgens de statuten niet herbenoembaar is. Daarom deed het bestuur een beroep op de leden van de VOE om eens na te gaan of ze niet iemand kennen die geschikt is bestuurslid van onze vereniging te worden.

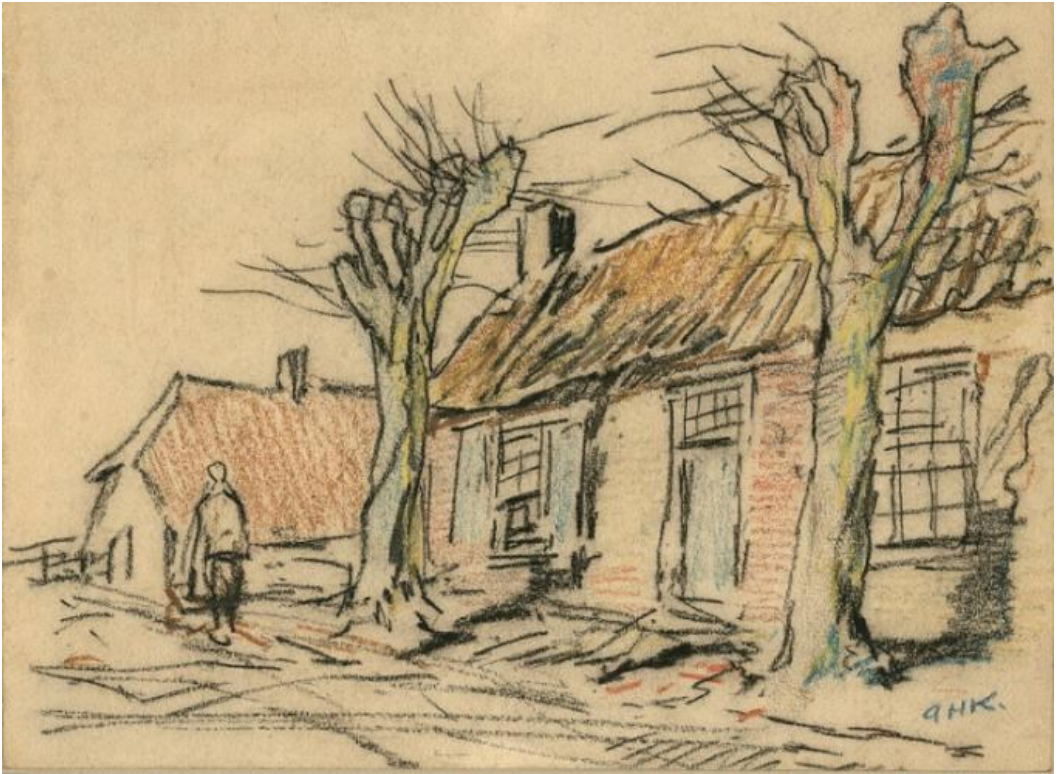
In de rondvraag werd een vraag gesteld over de mogelijkheid van verkoop van losse nummers van De Zandloper. Omdat de Zandloper ook voor pr-activiteiten wordt gebruikt, heeft het bestuur vooralsnog afgezien van verkoop van losse nummers.

6 juni excursie naar het Openluchttheater Ede

De heren Paul Standaart en Frans Van Oort zullen belangstellenden meenemen door de geschiedenis van dit unieke theater. Omdat het een bijzonder goede akoestiek heeft, zijn de *Valley Voices* uitgenodigd voor een optreden. Deze excursie begint om 19:30 uur in het gebouw van de Edese Commerciële Club, Van Pabstlaan 1.

3 oktober excursie naar Den Bosch

De deelnemers wordt een rondleiding aangeboden in de gerestaureerde St. Jan en een rondvaart over de Binnendieze. ■

VIRTUEEL MUSEUM

Dick Kranen

Onder de naam 'Museum Nunspeet' is er sinds enige jaren een zogenaamd *virtueel museum* op internet te zien. Virtueel wil in dit geval zeggen: te bekijken op internet.

Dit museum wordt gevuld door particulieren die hun thuis hangende of staande kunstwerken fotograferen en inzenden.

De foto's worden dan op de website geplaatst en zijn vervolgens voor iedere belangstellende te bewonderen. In Nunspeet heeft men zich gericht op werken van Veluwe kunstenaars, uit de periode 1880-1940.

Op die manier ontstaat er per kunstenaar een uitgebreider oeuvre-overzicht.

Mogelijk overtreffen de aantallen kunstwerken in particulier bezit die van het openbare bezit aanwezig in Musea en

hun opslagruimtes.

Vandaar dat we dit een *navolgenswaardig initiatief* vinden!

De kunstenaars op de website zijn ingedeeld in drie regio's:

Noordwest Veluwe, IJsselstreek en Veluwezoom.

Meer informatie:

<http://www.museum-nunspeet.nl/index.php>

Als voorbeeld is hierboven te zien:

Arnold Koning, 'Boerenhuisjes aan de Molenstraat, Ede'

(Boerderij - Dorpsgezicht, Ede, Tekening 20 x 28 cm. Werk-nr. 4502)

Bron afbeelding: *Particulier bezit, Rotterdam*. ■

BASISTRAINING VAN DE KRIEGSMARINE IN EDE

Maurice Laarman

Het is een interessant gegeven dat een groot deel van de manschappen van de *Kriegsmarine*, actief in alle geledingen, van kleine U-Jäger tot de TIRPITZ, en in alle windrichtingen, van een kustbatterij in Biarritz tot op U-Boten in het Oosten, hun loopbaan zijn begonnen in Nederland.

Er bevonden zich namelijk meerdere *Schiffsstammabteilungen* (SSStA) in Nederland. Hier werd van een burger in drie maanden een matroos gemaakt. De militaire basisbegrippen werden hier geleerd, waarna aansluitend, op een andere locatie, een meer specifieke opleiding werd gevolgd, toegesneden op de toekomstige loopbaan. De locaties van de SSStA's waren:

- Assen (10. SSStA)
- Bergen op Zoom en Roosendaal (16. SSStA)
- Breda (14. SSStA)
- Ede (20. SSStA)
- Groningen (24. SSStA)
- Steenwijk en Wezep (6. SSStA)

Dit artikel zal specifiek de 20. SSStA behandelen. Deze was opgericht in Norden, een stadje aan de Duitse kust tegenover het eiland Norderney. Nog in dezelfde maand, juni 1941, werd de eenheid overgeplaatst naar Ede. De bezetter trof daar na de Nederlandse capitulatie in 1940 een kant en klaar kazernecomplex aan.

De Elias Beeckmankazerne en de Simon Stevinkazerne, de laatste was in mei 1940 nog niet opgeleverd, maar in opdracht van de *Wehrmacht* afgebouwd, werden omgedoopt in de *Langemarck Kaserne*. De gebouwen zijn onder meer door de *Waffen-SS* gebruikt.

De P.L. Bergansius-, de Arthur Kool- en de Van Essenkazerne, werden in de Duitse tijd samen als de *Bismarck-Kaserne* aangeduid.

Deze kazernes waren o.a. in gebruik bij de *Ausbildungs- und Ersatz Einheiten* van de *Polizei Division*. In 1941 waren die nog onderdeel van de *Ordnungspolizei*, later werd de divisie onder de *SS* geplaatst en werd het de 4. *SS Polizei Division*.

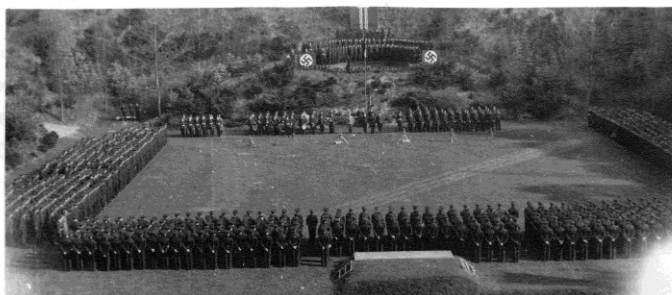
*mein Quartier
als Kommandeur i. Ede*

Gerda z. Besuch in Ede/Holl.

*Vereidigung mit ansehl.
Vorbeimarsch vor dem Kommandeur*

Een pagina uit het foto album van Suhmeyer: de villa op de hoek Klinkenbergerweg-Burg. Prinslaan; zijn vrouw Gerda op bezoek; eedaflegging in het Openluchttheater (geheel onder), en presentatie door de troepen

De Infanteriekazernes, die ca. 1934 de namen *Johan Willem Friso* en *Maurits* kregen, kwamen in gebruik bij de **Kriegsmarine** onder de naam *Kommando-re Bonte kaserne*.

Beide kazernes waren in 1906 in gebruik genomen door het 11de Infanterieregiment en elk voorzien voor een bataljon van tussen de 600 en 700 man. Achter de kazernes stonden langere tijd barakken, wat de capaciteit nog vergrootte.

Het feit dat zover van zee marinepersoneel werd opgeleid wekte spot: in Ede sprak men dan ook van ‘*Heidmarine en zandeenden*’.

Men was bij de *Kriegsmarine* niet erg in zijn nopjes met de oudste kazernes, aangezien er vlakbij ook nieuwere beschikbaar waren.

In het krantje van de eenheid¹, waarvan we in de kop van dit artikel een gedeelte zien, werd onder de titel ‘*Die Abteilung baut ihr Nest*’ door Oberleutnant zur See W. Pfungsten, een verslag geschreven over de in bezitneming van de kazernes. Onder de kopjes: *Der erste Eindruck – lähmend!* en ‘*Eine kuriose Altmateri-aliensammlung*’, werd duidelijk gemaakt dat er eerst flink ‘*Reinschiff*’ gemaakt moest worden. Er zou 35 jaar weinig of niets aan het onderhoud gedaan zijn. Een oeroude inrichting, gebrek aan frisse lucht en licht, de Nederlandse soldaat was hier toch wel zeer stiefmoederlijk bedeed. Onbegrijpelijk bij de anders zo spreekwoordelijke reinheid in Nederland!

Maar de Marine is gelukkig meester in het *schoonschip* maken!

De eenheid stond achtereenvolgens onder het bevel van *Abteilungskommandeur*:

03.06.1941- 19.06.1942, *KKapt.*² M.A. Treichel (Hans)

22.06.1942- 18.07.1943, *FKapt.* (Ing.) Kersten (Hans)

20.08.1943- 22.11.1944, *FKapt.* (Ing.) Suhrmeyer (Ehme)

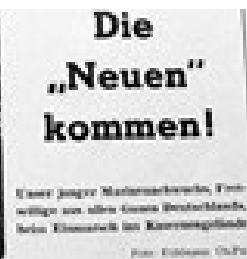
23.11.1944- 00.03.1945, *KKapt.* M.A. Marx (Alfons)

Alles werd naar buiten gegooid!

Suhrmeyer was de oudst dienende officier van de eenheid die in de plaats aanwezig was en daarmee *Standortalteste*, tegelijk *Ortskommandant* en *Bereichsführer*. Of dat voor de overige heren ook geldt, kan niet met zekerheid worden gezegd, maar is wel waarschijnlijk.

Het is niet precies bekend hoeveel matrozen er zijn opgeleid in Ede. De opleiding

¹ Marine in Holland, 3 jaargangen aanwezig in de bibliotheek van de VOE!

² Een *kkapt* is een *Korvettenkapitän*, en een *fkapt* is een *Fregattenkapitän*. Deze rangen zijn vergelijkbaar met resp luitenant-kolonel en kolonel.

duurde drie maanden, zodat er vier keer per jaar een lichting was. Bij de *14. SSStA* in Breda was de lichting ongeveer 1.000 man, mogelijk werd in Ede een vergelijkbaar aantal opgeleid.

Helaas zijn er ons nog geen primaire bronnen bekend waarin sterkteoverzichten gegeven worden. Het enige tot nog toe gevonden document is daarover niet heel secuur; een verzetsrapport, gedateerd 11 maart 1943, noemt ‘*training for up to 600 men*’. Dat is de capaciteit van één van de twee kazernes, nog zonder de barakken in ogenschouw te nemen. Het rapportje eindigt wel met de opmerking ‘*that all training establishments mentioned vary greatly in the number of recruits and that they are often, as now, completely empty.*’ Suhrmeyer noemt in zijn memoires dat de eenheid twintig *Kompanieen* had.

6

De meeste matrozen in spe hadden zich vrijwillig aangemeld bij de *Kriegsmarine*.

De weg van burger naar matroos verliep niet alleen via een *SSStA*. Er bestonden ook *Ersatz Marine Artillerie Abteilungen (EMAA)*, waar de basisopleiding plaats vond. Eén daarvan, de 6e, was gelegen in Assen en Groningen. Twee belangrijke verschillen waren er wel, alle deelnemers van de opleiding waren voorzien voor een loopbaan in de marine-Flak¹ en/of scheepsartillerie. De opleiding daartoe vond aansluitend plaats bij andere instituten. Een ander verschil was ook het grotere gedeelte van dienstplichtigen, in plaats van vrijwilligers. Mogelijk houdt dit verband met de tekorten aan personeel bij het bemannen van de *Atlantikwall* en de noodzakelijke groei van de luchtafweer op schepen en aan land.

Velen van hen wilden niet bij de *Waffen-SS* of als ‘*Stoppelhopper*’ of ‘*Sandhase*’

¹ **Flak**, afkorting van *Flugabwehrkanone*, was de benaming voor het Duitse luchtafweergeschut tijdens de Tweede Wereldoorlog.

bij een landmachtseenheid dienen. Voor dat de dienstplicht inging, was er een periode bij de *Reichsarbeitsdienst* aan vooraf gegaan. Bij aankomst, met de trein, werden de rekruten van het station opgehaald en ging het in looppas naar de kazerne. Men werd gesorteerd op lengte, ingedeeld in *Gruppen* en *Züge*, en kreeg een *Stube* toegewezen. Dan was het belangrijk de administratie op orde te krijgen. De soldaat kreeg een *Soldbuch*, de *Wehrpass* bleef bij de eenheid. Daarnaast kreeg hij een *Erkennungsmarke* met daarop het *Stammrollennummer*. Verder vonden er medische keuringen plaats en inenting. Ook belangrijk was het kapsel: het haar mocht niet langer zijn dan een luciferhoutje. De kapper had het druk die eerste dagen.

De volgende kleding werd uitgereikt:

- Twee blauwe uniformen van goede kwaliteit met een zogenaamd *Teller Mütze*. (zie hierboven) Die bleef na de opleiding in bezit van de matroos en werd gedragen bij bijzondere gelegenheden en bij het passagieren.
- Twee veldgrijze uniformen, twee paar schoenen, ondergoed, patroontassen e.d.
- Drie stuks witte werkkleding.

Nadat de uniformen waren gepast en de stukjes stof met de naam er waren ingenaaid, werd een pasfoto gemaakt. Het uniform moest er spic en span uitzien, dit werd vaak gecontroleerd. In de wapenkamer kreeg iedereen een K-98 geweer met bajonet, en verder de andere uitrusting zoals een rugzak e.d.

Toen begon men echt met de opleiding, die bestond uit excerceren, marscheren, groeten,

liggen, opstaan, schieten met geweer en machinegeweer, veldoefeningen, discipline, wapenkunde, kamerindeling en politieke voorlichting.

Na vier weken harde opleiding werden de rekruten beëdigd. Dit was een groot evenement, want vanaf dat moment waren ze geen burger meer, maar soldaat. De dag was omlijst met muziek en een parade en vond zijn hoogtepunt in het afleggen van de eed, die als volgt luidde:

'Ich schwöre bei Gott diesen heiligen Eid, daß ich dem Führer des Deutschen Reiches und Volkes Adolf Hitler, dem Oberbefehlshaber der Wehrmacht, unbedingten Gehorsam leisten und als tapferer Soldat bereit sein will, jederzeit für diesen Eid mein Leben einzusetzen.'

Of de 18- en 19-jarigen ten volle beseften wat ze hiermee beloofden, mag betwijfeld worden. Na de beëdiging werd het regime wat losser en was er ook mogelijkheid tot 'Landgang', vrije tijd buiten het kazerneterrein.

De SStA doet zijn werk, matrozen worden opgeleid en komen uiteindelijk terecht bij een eenheid.

Tot zover niets spectaculairs, maar in 1944 komen er ook andere taken bij, waardoor we vermeldingen tegenkomen in het *Kriegstagebuch (KTB)* van het 88ste legerkorps. Het 88ste werd in juni 1942 opgericht in Nederland en voerde het bevel over alle landmachteenheden (Heer) in Nederland. In september 1944 waren dat bijvoorbeeld zes complete of restanten van infanteriedivisies en een *Fallschirmjägerdivision*. Daarnaast was het korps verantwoordelijk voor de kustverdediging in het gebied van de *Wehrmachtbefehlshaber Niederlande*.

De fragmenten in het *KTB* geven een inzage in een steeds dramatisch wordende eindstrijd. Duitsland liep op zijn laatste reserves.

Interessant is te vermelden dat de inzet van marine-landeenheden al in 1943 door Hitler bevolen was. In de *Führerweisung 51* van 3 november 1943, die zich voornamelijk bezig hield met het Westfront en de voorbereidingen op de geallieerde invasie, werd kort samengevat gezegd:

Der Einsatz sämtlicher für den Erdkampf geeigneten Soldaten von Schulen, Lehrgängen und sonstigen Landkommandos ist so vorzubereiten, daß ihre Verwendung im Kampfgebiet feindlicher Landungsoperationen zumindestens als Sicherungsverbande in kürzester Frist erfolgen kann.

Interessant is dan om te lezen in het *Kriegstagebuch* van de *Admiral in den Niederlanden*, overzicht voor de maand januari 1945, dat het uiteindelijk is gelukt het merendeel van de SStA's bewakingsfuncties aan de kust te geven.

De admiraal had een goed geheugen, want hij verwijst naar *Führerweisung 51*. Toch moet hij ze ook voor meer offensieve taken inzetten, omdat de SStA's door hun lagere gemiddelde leeftijd over een hogere *Kampfwert* beschikken als een deel van de landmacht troepen in hetzelfde gebied. Dat was ook niet zo vreemd, daar een deel van de basisopleiding die de matrozen kregen bestond uit infanterietraining.

Ook al zouden de meesten eenmaal aan boord van een schip niet vaak een K98, handgranaat of MG aanraken, bij een SStA werd wel geleerd hoe men ermee om moest gaan.

Op het eerste gezicht klinkt dat misschien vreemd, maar men wist natuurlijk niet van te voren waar een rekrut terecht zou komen.

Bij alle aan land gestationeerde eenheden kwamen die vaardigheden echter goed van pas, en aan boord van schepen was ook een kleine voorraad met handvuur-

wapens – om bijvoorbeeld de wacht te houden in de haven, of als de situatie zich voordeed dat een vijandelijk schip zo nabij was, dat de grotere kaliber wapens niet meer ingezet konden worden.

De verwachte invasie

Naarmate de oorlog vordert, wordt er steeds meer rekening gehouden met een invasie op het Europese vasteland, zeker na de geallieerde landing op Sicilië, 10 juli 1943. Wat dat betreft was D-Day dan ook geen verrassing voor de *Wehrmacht*.

De onzekerheid over locatie en datum zorgde echter voor veel kopzorgen, want hoe beveilig je een lange kustlinie met weinig materieel en mankracht? Waar leg je het zwaartepunt van de defensie? Meerdere locaties leken zeer geschikt voor een grootscheepse landing. In de gedachtegang van de Duitse bevelhebbers speelde Nederland hierin ook een rol. Een landing aan onze kust zou de vijand een korte route bezorgen naar het hart van de Duitse industrie, het Ruhrgebied. Het 88ste Legerkorps werd dan ook ingezet om ‘*Gefechtsgebiet Küste*’ te verdedigen. Daarin gaan ook de verschillende opleidingseenheden van de *Wehrmacht* een rol spelen.

In juli 1942 wordt begonnen met het inrichten van de *vordere Wasserstellung*. Die verdedigingslinie landinwaarts achter de Atlantikwall was deels gebaseerd op een al eerder gebruikte tactiek in Nederland; het onderwater zetten van land. In het voorjaar van 1944 waren dan ook grote delen van Nederland onder water gezet. Daarnaast werden forten van de Stelling van Amsterdam opgenomen in de linie, bunkers gebouwd en tankgrachten gegraven.

De 20. *SStA*, versterkt met onderdelen van een Infanterie bataljon, krijgt in dit plan een sector toegewezen die zich uitstrekt van Hardinxveld tot de westelijke rand van Poortugaal enerzijds en van het verkeers-

plein bij Den Hoorn bij Delft tot Polsbroek, even boven Schoonhoven, anderzijds. Het doel van deze troepen was het verhinderen van de vijandelijke opmars richting de verbindingswegen tussen Rotterdam en Dordrecht en de vijand bij Slikkerveer, Ridderkerk, Rijsoord en de defensielinie Stormpolder, Oostendam, Hendrik Ido Ambacht ter weerszijden van de autoweg en aan de zuidelijke oever van de Oudemaas te vernietigen.

Op 9 maart 1944 vond er een bespreking plaats in Ede over een geplande oefening aan het einde van de maand. Deelnemers waren de 20. *SStA* en *Schnelle Abteilung 511*. Die naam doet een beetje vermoeden dat het een eenheid was die met *Mercedes Silberpfeile* naar het front raasde, maar dat was niet het geval. De eenheid gebruikte voornamelijk fietsen, en was daardoor sneller dan een reguliere infanterie eenheid.

Na de geallieerde invasie in Normandië begint de teloorgang van de *Schiffs stamm-abteilungen*. Doordat de in Nederland aanwezige reguliere troepen in zuidelijke richting trokken om te pogen de geallieerde opmars te stuiten, ontstond er bij de *Wehrmacht* een tekort aan man-schappen.

De matrozen, nog in opleiding, werden gebruikt om allerlei bewakingstaken op zich te nemen. De eenheid bleef in stand, maar de lichte matrozen die bijvoorbeeld in mei 1944 aankwam bleef daarbij tot maart 1945, om daarna over te gaan in de 11. *Marineinfanteriedivision*.

De tijd dat na men drie maanden opleiding doorstroomde was voorbij. Opmerkelijk is verder, dat naarmate de tijd verstreek er ook steeds meer oudere mannen werden ingedeeld bij de *SStA*. Waren het eerst nog 18- en 19- jarigen, in 1944 en 1945 was het niet ongewoon om mannen van ruim in de 50, die voorheen niet in dienst hoefden, te zien rondlopen in een matrozenpak.

Kasernen i. Ede

(Besichtigung)

*Teilnahme des Kommandierenden
Admirals d. Niederlande (Adm. Kluismaap)
anlässlich
einer Verei-
digung.*

Frontreit f. Invasion Arnheim ---

--- Verabschiedung

Het is overbodig te vermelden dat de gevechtswaarde van zulke eenheden niet al te hoog was.

danig verstoord door twee bombardementen, waarbij de kazernes in Ede het doel zijn maar ook woonwijken getroffen

worden. 69 burgers verliezen het leven en veel have en goed gaan verloren. Vlak daarna beginnen de eerste parachutisten te landen op de nabijgelegen Ginkelse Heide, op een steenworp afstand van de kazernes. De *SS Panzer-grenadier Kompanie* was twee dagen ervoor aangevuld met *Luftwaffe*-personeel en mannen uit

Advertenties uit Marine in Holland

Toch raakt een deel van de 20. *SS*A betrokken bij de geslaagde poging de geallieerde luchtlandingen af te slaan. Helaas is daar niet veel over bekend. De *Kommandeur* van de eenheid, *Fregattenkapitän* Ehme Suhrmeyer, schrijft in zijn memoires:

'Natürlich blieb meine Abteilung auch in Holland von das Kriegsgeschehen nicht verschont. Besonderes als ein Kanadische (!) Fallschirmjägereinheit im Raum Arnheim-Ede einfiel, und nun auch meine Abteilung in den Abwehrkämpfe verwickelt wurde. Es gab viele Tote und Verwundete – die feindliche Invasion aber war gescheitert'

We hebben uit het *KTB* al kunnen opmaken, dat een deel van de eenheid, waarschijnlijk de meerderheid, niet meer in Ede was ten tijde van de geallieerde luchtlandingen, maar in de omgeving van Sliedrecht. Hoe groot het restant was is niet bekend. In een Gefechtsbericht van de 7. *Kompanie* van het *SS-Panzer grenadier Ausbildungs- und Ersatz Bataillon 4*, gelegerd in de Stevinkazerne, wordt de 20. *SS*A nog genoemd. Hieronder enkele hoogtepunten.

De zondagsrust wordt 17 september 1944

de laatste reserves, burgers uit de culturele sector of het overheidsapparaat. De *SS Obersturmführer* noemt hen 'Waschlapen'¹ en is ontzet over hun vechtlust, of beter gezegd, het ontbreken daarvan. De mannen van de *Luftwaffe* weten niet hoe snel ze het slagveld moeten verlaten, enkele positieve uitzonderingen daargelaten. Over de *Kriegsmarine* is hij in eerste instantie evenmin te spreken.

Nadat hij het bevel had gegeven alle troepen in Ede en omgeving klaar te maken en op te stellen voor de Stevinkazerne, meldde zich een *Korvettenkapitän* bij hem, de *Regiments-kommandeur*. De situatie werd hem uitgelegd, waarna de marineofficier verklaarde het bevel te hebben zich terug te trekken, en vroeg naar een 'vom Feind freie Strasse'. De *SS*'er was niet te spreken over het gedrag van de man, die zich naar zijn idee tacteloos gedroeg en het had nagelaten hem advies te geven in deze benarde situatie. Daarna was hij hem uit het oog verloren. Verder valt op dat de *SS*'er de rang niet goed noemt, wat begrijpelijk is, want het verschil tussen een *Fregattenkapitän* en *Korvettenkapitän* is slechts één dunne streep extra op de mouwen. Dat *Kommandeur* Suhrmeyer weinig zin had zijn

¹ Slappelingen

ongetrainde manschappen in te zetten moge duidelijk zijn. In de nijpende situatie waarin men zich bevond was er echter geen andere keuze mogelijk.

De geallieerde parachutisten waren de Stevin- en Beekman kazerne tot 150 meter genaderd, maar konden worden teruggeworpen door de matrozen en andere haastig in de strijd geworpen manschappen.

Het kazerneterrein en omgeving was al voor de landingen van allerhande stellingen voorzien, wat zich nu uitbetaalde. De resterende dagen zouden de matrozen in de omgeving actief blijven, tot het moment dat de geallieerde troepen terugtrokken en het restant zich op 25 september overgaf.

De operatie was mislukt, Nederland zou nog ruim zeven maanden onder de Duitse laars gebukt gaan. Die maanden brachten razzia's, een hongervinter en nog meer dood en verderf.

Terug nu naar de matrozen. In november 1944 werd een deel van de 20. SS*TA* gebruikt om de verliezen van de 16. SS*TA*, opgelopen tijdens de gevechten rond de Moerdijkbruggen, aan te vullen.

In maart 1945 valt het doek definitief voor de 20. SS*TA* en worden de matrozen opgenomen in *Marineschützenregiment 113*. Samen met twee andere regimenten, het 111e, wat de voormalige 14. SS*TA* uit Breda was, en het 112e, wat de voormalige 16. SS*TA* uit Bergen op Zoom was, vormen zij de 11. *Marineinfanteriedivision*. De *Divisionsgefechtsstand* bevond zich eind maart in Middelharnis, met een *Meldekopf* op Hellevoetsluis.

Desertie

Iets wat niet uit het oog mag worden verloren, is dat de Duitse soldaat een compleet andere broodheer had als bijvoorbeeld zijn Engelse of Amerikaanse collega. Allen waren ze onderworpen aan

de militaire tucht, maar de Duitse soldaat moest altijd in gedachte houden dat sneuvelen aan het front niet de enige manier was waarop zijn loopbaan en leven kon worden beëindigd. Er zijn talloze voorbeelden bekend van de werking van de *Wehrmachtjustiz*. Die was vergeleken met de geallieerden, niet zoetsappig. Ruim 35.000 doodvonnissen werden uitgesproken, waarvan er circa 23.000 werden uitgevoerd.

Een doodzonde, letterlijk en figuurlijk, was *Fahnenflucht*. Wie wegliep van zijn taak als soldaat, pleegde verraad aan zijn kameraden, aan de Führer en aan zijn vaderland.

Wanneer men in ogeschouw neemt dat er bij de Amerikaanse strijdkrachten slechts 146 personen ter dood veroordeeld werden op een sterkte van totaal circa 16 miljoen, tegenover circa 18 miljoen *Wehrmacht*-soldaten, worden de cijfers nog sprekender.

Alleen het Russische leger trad nog strenger op, circa 157.000 Rode soldaten werden ter dood veroordeeld.

Het soldaat zijn was niet voor iedereen weggelegd. Wie een vrij leven gewend was en opeens in de militaire pas moest lopen kon het zwaar krijgen. Wanneer dat natuurlijk het duidelijkst opvalt, is in de eerste maanden als militair.

Er zijn geen exacte cijfers bekend, maar zelfmoord onder de nieuwbakken matrozen kwam regelmatig voor. Van de 14. & 16. SS*TA* ben ik een aantal van zulke gevallen tegen gekomen, van de 20.SS*TA* tot op heden niet.

Ook in Ede zijn gevallen van *Fahnenflucht* bij de 20. SS*TA* bekend. Uit documentatie in het Bundesarchiv Freiburg wordt duidelijk dat er in 1944 minimaal twee gevallen van *Fahnenflucht* bij de eenheid waren. Een van hen is nog vrij ver gekomen tot hij bij de Spaanse grens werd gepakt. Ook hem wachtte de doodstraf.

Nederlandse vrijwilligers

In mei 1943 begon het werven van vrijwilligers voor de *Kriegsmarine*. Het liep niet storm, want eind juni hadden zich in totaal slechts 60 man aangemeld. Het aantal liep op tot circa 700 in april 1944, zodat een voorzichtige schatting gemaakt kan worden van circa 1.000 man Nederlandse vrijwilligers bij de *Kriegsmarine*. Dat aantal is exclusief de in Nederland wonende Rijks Duitsers, personen die in Nederland woonden en door hun afkomst als Duitser gezien werden.

Een inspirerende advertentie in het Rotterdamsch nieuwsblad van 22 april 1944.

De *20. SSStA* in Ede diende als verzamelplaats (Auffanglager) voor de vrijwilligers uit België en Nederland, waarvandaan tweemaal per maand een lichter vertrok naar Sennheim. ■

Bronnen:

Met dank aan Frank Oosterboer van de site www.jeoudekazernenu.nl, Jon van der Maas, C.E.H.J.Verhoef, Jeroen Rijpsma, Johan van Doorn en Walter Huts.

Correspondentie met de dochter van *Kommandeur* Ehme Suhrmeyer, Britta Gaude, welke foto's en tekst ter beschikking stelde.

Dit artikel is in uitgebreidere vorm verschenen in Magazine nr 19 (december 2011) van de Werkgroep Kriegsmarine.

De auteur, Maurice Laarman, heeft ons toestemming gegeven het artikel voor De Zandloper te bewerken en over te nemen.

De **volledige versie** van dit artikel is te lezen op de website van het Platform voor Militaire Historie Ede: (www.platformmhe.nl).

Vanuit genoemd Platform is ons dit artikel ter hand gesteld.

Tip: U kunt zich via de genoemde website abonneren op de *Nieuwsbrief* van het Platform.

De auteur roept lezers op om eventuele herinneringen aan de marine opleiding in Ede met hem te willen delen. Zijn e-mailadres is: mslaarman@online.nl

DE HISTORIE VAN BOUWBEDRIJF KREEFT TE EDE

Gerhard Stempher & Dick Kranen

Met de overstap naar een nieuw bedrijfsgebouw in 2009 liet Bouwbedrijf Kreeft B.V. zien springlevend te zijn. Het is redelijk uniek, dat een bedrijf de leeftijd van 100 jaar bereikt. Fusies, overnames maar ook faillissementen zijn er veelal de oorzaak van dat het niet zo ver komt. Ooit begon een metselaar voor zich 'zelf', in zijn eentje. Nu, inmiddels 105 jaar later, is Kreeft een niet meer weg te denken onderneming in Ede met meer dan 40 man personeel. Ook uniek te noemen is dat er tot de dag van vandaag steeds een 'Kreeft' aan het roer van het bedrijf heeft gestaan.

Marinus Jacobus Kreeft (1869-1944), stichter van het bedrijf

Het familiebedrijf Bouwbedrijf Kreeft B.V. vindt zijn oorsprong aan het eind van de 19^e eeuw. In 1886 was het Marinus Jacobus Kreeft, die zich als metselaar van voornamelijk waterputten op de Veluwe, vestigde en vervolgens een klein bouwbedrijf opbouwde. Marinus had geen zin om in de voetsporen van vader Peter te treden.

Peter Kreeft (1833-1914) was kleermaker en had daarnaast een scheerwinkel, eerst

in de Bospoortstraat, later aan het Bunschoterpad.

Peter had nog een bijverdienste: hij kon zorgen voor een remplaçant (plaatsvervanger) wanneer een jongeman werd ingeloot voor de Nationale Militie; vandaar dat men hem de bijnaam *zieltjeswinner* gaf.

Ten tijde van zijn huwelijk in 1894 was Marinus als metselaar in dienst van Bouwbedrijf Rothuizen in Wageningen, waar ook zijn schoonvader als timmerman werkzaam was. Omstreeks 1896 verhuisde hij naar Ede waar hij voor zichzelf begon te werken. Hij had een woning annex bedrijfsruimte aan het Heuvelsepad. Hij hield zich voornamelijk bezig met onderhoudswerk en kleinere objecten.

Ook werkte hij mee aan de bouw van de Enka-fabriek. Met name het metselwerk van het poortgebouw is van zijn hand. Alles was in die tijd nog handwerk; het vervoer ging met een handkar en later met een bakfiets.

Voor het vervoer van wat grotere bouwen en hulpmaterialen als bijvoorbeeld steigerhout, meestal rondhout, werd een transportbedrijf ingeschakeld.

Het thans alom bekende *Openluchttheater* was destijds nog een zandafgraving, waar heel Ede zijn zand vandaan haalde. Het zand werd meestal met de kruiwagen gehaald! Voor een eindje 'kruien' draaide men z'n hand niet om.

Uit het huwelijk van Marinus Kreeft en Stijntje Hunterslag werden vijf kinderen geboren, een dochter en vier zoons.

De jongste zoon, Marten Peter, geboren in 1903, zal later in de voetsporen van zijn vader treden. Na zijn opleiding als

metselaar werkte hij eerst nog als uitvoerder bij Bouwbedrijf Mekking in Bennekom. Marten Peter was een handige tegelzetter.

Dat ging vroeger anders dan nu: de tegels werden in de specie 'gezet'; lijmen was toen nog een onbekende techniek. Hij werkte o.m. een jaar op Oranje Nassau's Oord in Renkum. Dat gebouw was door koningin Emma in 1901 aan de bevolking geschonken als herstellingsoord voor tbc patiënten.

Op een gegeven ogenblik was inschrijving van het bedrijf bij de Kamer van Koophandel noodzakelijk; dat gebeurde in juli 1921.

Marinus Jacobus verhuisde in 1927 met zijn bedrijf van het Heuvelsepad naar de Klinkenbergerweg 22. Zijn zoons waren op dat moment al het huis uit.

14

Marten Peter Kreeft (1903-1978), verdere groei

Marten Peter, de jongste zoon die ook metselaar was, trouwde in 1926 en liet een huis bouwen aan de Kolkakkerweg. Later werd dat stukje Kolkakkerweg vernoemd tot Wulplaan.

In een Uittreksel gedateerd 10 augustus 1981 van de Kamer van Koophandel te Arnhem staat dat de heer Marinus Jacobus Kreeft op 11 maart 1941 als eigenaar is

uitgetreden, en dat het bedrijf wordt voortgezet door zijn jongste zoon, Marten Peter Kreeft. Maar uit hetzelfde Uittreksel blijkt ook dat hij al op 15 november 1940 het bedrijf heeft overgenomen. Marinus Jacobus overleed op 13 augustus 1944.

Het bedrijf hield zich toen nog steeds voornamelijk bezig met onderhoudswerk. Maar nieuwbouw kwam steeds regelmatig voor.

Het zand liet men nu aanvoeren door Driekus Hey Transport te Ede.

Als voorbeeld van die nieuwbouw noemen we de Taborkerk van architect Zijfers in 1953. Marten Peter werd de eergegund 'de eerste steen' te mogen leggen, omdat hij lid van deze kerkgemeente was.

De eerste steenlegging bij de Taborkerk

Behalve de Taborkerk zijn er meer in het oog springende bouwwerken gerealiseerd

waar het bedrijf geheel of gedeeltelijk bij was betrokken. Voor grotere projecten werd soms samenwerking gezocht met andere aannemers.

Zo heeft eind jaren 1950-begin jaren 1960 het samenwerkingsverband B.S.K. bestaan. B.S.K. stond voor *De Bondt, Snoek en Kreeft*. Deze bouwcombinatie had ongeveer 75 man in vaste dienst, een eigen boekhouder en een bijzonder goede uitvoerder.

Toen echter deze uitvoerder ziek werd, viel de combinatie snel uit elkaar; iedere partij ging weer zelfstandig verder.

Voorbeelden van dergelijke projecten zijn het Mausoleum op de Paasberg, de NH kerk van Wekerom (via BSK), de (oude) brandweergarage in Ede (via BSK), militaire woningen in Harskamp (via BSK), het IVRO in Wageningen, thans bekend als Kasteel Nergena aan de Dreeslaan in Bennekom, ook via BSK.

Omstreeks 1950 verhuisde Marten naar de Verlengde Maanderweg 104.

Uit een brief van 2 maart 1959 blijkt dat Marten al een vergunning had aangevraagd voor een 'aannemersbedrijf B. en U. ingevolge art. 27 lid 1 van de Vestigingswet Bedrijven 1954'. (B. en U. staat voor burgerlijke- en utiliteitsbouw). Het hebben van deze vergunning was een vereiste om een aannemersbedrijf te kunnen uitoefenen.

Een paar jaar later verklaren *Marten Peter, van beroep metselaar wonende te Ede en zijn zoon Marten Antonie, van beroep timmerman, eveneens wonende te Ede, met elkander te zijn aangegaan een Vennootschap onder Firma (VOF), ten doel hebbend de exploitatie van het aannemingsbedrijf in de ruimste zin des woord, zoals dit tot op heden werd uitgeoefend door Kreeft senior'.*

De vennootschap is gevestigd te Ede en wordt gedreven onder de naam 'Kreeft en Zoon'. Als ingangsdatum wordt genoemd 1 juli 1962 en als einddatum 31 december 1962, 'met dien verstande dat zij telkens voor de tijd van een jaar kan worden verlengd'. (Waren ze voorzichtig met elkaar een bedrijf te beginnen? Wilden ze eerst de kat uit de boom kijken?)

Uit die tijd stamt ook de eerste bedrijfsauto. Deze tweedehandse transportauto,

gekocht door zoon Marten Antonie, stuitte aanvankelijk wel op bezwaren van Pa: *'Jongen kan dat nu zo maar? Zo veel geld aan een auto uitgeven? Heb je de voors en tegens wel goed op een rijtje staan?'* Een dergelijk gesprek tussen vader en zoon is heel goed voor te stellen.... Maar toen er aan het eind van de maand geen rekening kwam van Transportbedrijf Hey was de conclusie, dat dat wagentje veel eerder aangeschaft had moeten worden, snel getrokken.

In 1964 bouwen vader en zoon een dubbel woonhuis aan de Willem Marislaan in Ede. Door de groei van het bedrijf ont-

**BOUWBEDRIJF
KREEFT B.V.**
ZANDLAAN 22, 6717 LP EDE - TEL. 08380 - 32996
SINDS 1886

Nieuwbouw
Verbouw
Onderhoud
Machinale houtbewerking
Specialist voor uw open haard

**Tevens levering en montage
van kunststof ramen en deuren
en kiep/schuifpuien, ook in
houtstructuur.**

ERKENDE AANNEMERS DAAR KUN JE OP BOUWEN
WIJ HEBBEN EEN 24 UUR SERVICE.

stond er behoefte aan een eigen inrichting voor machinale houtbewerking op het perceel Willem Marislaan 11. De gemeente verleende hiervoor de benodigde vergunning op 25 februari 1965. De

komst van de timmerwerkplaats gaf aanvankelijk wel wat problemen met de buurt omdat men vreesde voor geluids-overlast.

Marten Antonie Kreeft (1938), steeds meer restauratiewerk, bedrijf wordt B.V.

Op 27 november 1978 overleed Marten Peter. Marten Antonie verhuisde vervolgens van de Willem Marislaan naar een groter huis met een werkplaats aan de Zand-

laan nr. 16a.

Op 11 april 1979 werd het bedrijf omgezet in een B.V.

16

In 1983 heeft het bedrijf een bijzondere klus onderhanden. Het bedrijf werkt namelijk mee aan de restauratie van de toren van de Oude Kerk in Bennekom.

De toren was eigendom van de burgerlijke gemeente. Ter afsluiting van de eerste fase van de restauratie plaatste wethouder Alberts, getooid met een gele helm, de nieuwe haan op de torenspits. Wat overigens niet meteen lukte, omdat er een handschoen klem kwam te zitten!

Wethouder uit Bennekom zet zichzelf klem tijdens de beklimming van de torenspits!

Ook bij de renovatie van 13 geniewoningen in 1985 aan de Artillerielaan en Klinkenbergerweg is er sprake van restauratie. Want deze geniewoningen zijn erkend als gemeentelijk monumenten. Uit een krantenartikel blijkt dat de

bewoners zeer gelukkig waren met het resultaat.

Een jaar later worden 49 eengezinswoningen in de Vogelbuurt voor groot onderhoud onder handen genomen.

Voor de zoveelste keer was voor het bedrijf een verhuizing naar een grotere ruimte noodzakelijk. Nu ging het naar Zandlaan 22, een pand met meer ruimte voor werkplaats en kantoor. Voor het eerst woonde de aannemer niet meer bij zijn bedrijf.

In 1986 viert het bedrijf zijn 100 jarig bestaan¹. Het bedrijf is zó gegroeid dat zowel kleine als grote verbouwingen, nieuwbouw van vrije sector woningen als de bouw van fabriekshallen, werkplaatsen en sportaccommodaties onder handen kunnen worden genomen. Hiertoe werkt het bedrijf samen met Aannemingsbedrijf Bumé B.V. uit Velp. De combinatie beschikt dan samen over ca. 60 man personeel.

Marten Peter Kreeft (1963), voortgezette groei, verhuizing naar industrieterrein.

Marten Peter, de jongste zoon van Marten Antonie, studeerde af aan de HTS in Arnhem en wordt in 1990 mede-eigenaar en tevens algemeen-directeur.

De samenwerking met het bedrijf in Velp wordt dan tegelijkertijd beëindigd.

¹ Het stichtingsjaar is in feite niet het jaar waarop Marinus Jacobus Kreeft in loondienst ging werken, maar het jaar waarin hij voor zich zelf begon (1896)

Commercieel directeur, Marten Antonie, neemt op 12 juli 1996 afscheid van het bedrijf. Het bouwbedrijf organiseerde een informele afscheidsreceptie.

Hiervoor werd de werkplaats omgetoverd tot een kleine bouwbeurs, waar belangstellenden welkom waren. Circa 800 bezoekers kwamen op de receptie af.

Het jaar daarop, op 29 april 1997 heeft koningin Beatrix Marten Antonie benoemd tot lid in de Orde van Oranje Nassau. Nog in het zelfde jaar, op 5 december, schrijft de Edese Post dat *'Bouwbedrijf Kreeft het Certificaat Erkend Hoofdaannemer is verleend'*. De voorzitter van het Nederlands Verbond van Ondernemers in de Bouwnijverheid (NVOB) Zuidwest Veluwe, Teun van der Velde, reikte het certificaat uit aan directeur Marten Kreeft. Het certificaat is een variant op het ISO-9000 certificaat, gericht op het MKB-aannemingsbedrijf.

Bouwbedrijf Kreeft blijkt het eerste gecertificeerde bedrijf in de regio Zuidwest Veluwe te zijn. *'Via een cursusprogramma leren bedrijven minder fouten maken, efficiënter werken en beter samen werken'*, aldus voorzitter Van der Velde.

In 1997 krijgt het bedrijf behalve een nieuwe huisstijl ook een logo. Uiteraard staat er een gestileerde kreeft op (zie hierboven)

In 1999 verlaat Kreeft de Zandlaan en betreft een pand aan Hertzstraat te Ede. In december 2009 werd er opnieuw verhuisd, nu naar een in eigen ontwikkeling gebouwd, duurzaam pand aan de Faradaystraat op het industrieterrein BTA12

in Ede. In november 2010 sleepte het bedrijf weer een prijs in de wacht. Deze keer ging het om de 'Rabobank MKB Award', een erkenning en waardering voor bedrijf en personeel. Bij de toekenning van deze prijs heeft zeker meegepeeld dat het bedrijf zelf acties op touw zet voor diverse goede doelen.

Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen

We citeren Marten Peter Kreeft:

'Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen (MVO) betekent voor ons niet alleen de betrokkenheid bij de realisatie van een project, maar ook aandacht voor wat er in de maatschappij om ons heen allemaal gebeurt. Met name de minderbedeelden in onze samenleving proberen wij soms op ludieke wijze persoonlijk te helpen'.

Deze acties zijn jaarlijkse, sportieve evenementen (wandelen/fietsen) ten bate van onder meer *Hulphond Nederland*, het *KWF* en het *Toon Hermans Huis in Ede*. In 2011 bedraagt de opbrengst van de *Hike & Bike 2011* € 15.000,-. Dit geld werd ingezet voor de nieuwe huisvesting van het *Toon Hermans Huis in Ede* en voor *Hulphond Nederland*. Voor laatstgenoemde stichting werd samen met een groep jongeren een berging gebouwd, wat door de televisie (NCRV) werd geregistreerd en in december 2011 is uitgezonden.

'Ook bij onze interne manier van werken proberen wij duurzaamheid centraal te stellen. Daarbij streeft ons bedrijf naar een veilige, gezonde werkomgeving voor zijn werknemers. Deze zorg voor veiligheid, welzijn en milieu komt tot uitdrukking in het VCA-certificaat. Ieder jaar wordt ons bedrijf getoetst aan de eisen voor dit certificaat', aldus Kreeft. **VCA** staat voor **VGM Checklist Aannemers** (**VGM** = **Veiligheid Gezondheid en Mi-**

lieu). De checklist is een uitgebreide vragenlijst die gebruikt wordt als doorlichting- en screeningsysteem ten behoeve van aannemers (opdrachtnemers, contractors) die bij opdrachtgevers werkzaamheden verrichten. In feite is VCA meer dan een checklist. Het is een veelzijdig en compleet programma waarmee dienstverlenende bedrijven objectief en structureel worden getoetst en gecertificeerd op hun VGM-beheersysteem.

Toekomst

Ondanks de economische recessie was de orderportefeuille van Kreeft in 2011 goed gevuld. Dankzij een lage gemiddelde leeftijd van het personeelsbestand en met beschikbaar stellen van stageplaatsen op ieder leerniveau, kan Bouwbedrijf Kreeft de toekomst positief tegemoet zien. Meer dan 100 jaar terugkijkend zien we dat de eenmanszaak is uitgegroeid tot een florerend allround aannemingsbedrijf met ambities, met haar wortels vergroeid in de Edese samenleving. ■

Het personeel voor het nieuwe pand op BTA12 in 2010

Bronnen

- Genealogische Studies naar de geslachten Kreeft, Band II Friesland (Waalre 1991)
- Mondelinge en schriftelijke mededelingen van Marten Antonie en Marten Peter Kreeft

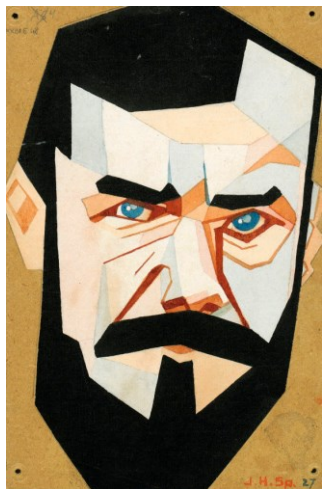

Onderneming van het jaar 2010 in de categorie Rabobank MKB Award te Ede >

'EEN HEERLIJK, VREEDSAAM GEVOEL'

Arno van der Valk

De zenuwarts en literator Frederik van Eeden (1860-1932) is vooral beroemd geworden door zijn romans *De kleine Johannes* en *Van de koele meren des doods*. Hij was in de vernieuwende literaire beweging van de Tachtigers een collega van dichter Willem Kloos, die in

tijden van nood in Ede zijn toevlucht zocht bij de schilder Willem Witsen¹.

Prent van Van Eeden gemaakt door J.J. Speenhof in 1927

Ook de sociaal geëngageerde hervormer met vooraanstaande Europese vrienden Van Eeden kwam naar Ede. Tijdens de Eerste Wereldoorlog bezocht hij hier geregeld zijn neef Willem van Warmelo.²

Willem van Warmelo (1867-1948) woonde sinds juli 1914 aan de Stationsstraat 39. Hij was ten tijde van de mobilisatie voor de Eerste Wereldoorlog kapitein van het derde regiment veldartillerie. Hij was getrouwd met Maria Landberg (1865-1921) en ze hadden drie tieners in huis: Willem junior (roepnaam Wim,

1894), Johanna (roepnaam Joti, 1895) en Maria (1902).

Frederik van Eeden was bij het uitbrekend van de Eerste Wereldoorlog depressief en vermoeid. Het jaar ervoor was zijn zoon Paul op 24-jarige leeftijd aan tuberculose overleden.

Zijn oudste zoon Hans, net hersteld van een ernstige keelontsteking, was gemobiliseerd op *Fort aan de Winkel* bij Abcoude. De uitgebroken oorlog drukte zwaar op Van Eedens gemoed; vooral de bezetting van België ging hem zeer aan het hart. De gevechten bij Guise en Le Cateau (eind augustus), de verovering van Amiens en Rheims en de Slag bij de Marne (6 t/m 9 september 1914) vormden het begin van een jarenlange loopgravenoorlog, waarin nieuw oorlogstuig als machinegeweren, houwitser, mortieren en gifgas werden ingezet. Op maandag 14 september 1914 publiceerde hij in vooraanstaande Vlaamse kranten een open brief gericht aan de door oorlog geteisterde Vlamingen. Dezelfde dag nam de Tilburgsche Courant de brief over van het Handelsblad van Antwerpen:

Bussum, 5 Sept. Mijn Vlaamsche Vrienden. Als mijn woord u nog bereiken kan in uw benaauwing dan moet ik u nog een groet toeroepen. Hoe kort geleeden was ik nog in uw midden, sprak ik nog in uw bijeenkomsten, genoot ik uw gastvrijheid. En nu, die schoone steeden, dat vreedsame, werkzame volk, dat heerlijke land, aangetast, geschonden, op de vreeselijkste wijze, onnoodig en onrechtvaardig beoorlogd, tot het uiterste gekrenkt en bedreigd. Met daden kan ik u niet helpen, ik ben onmachtig, al vervult de gedachte aan het door nu ge-

¹ Zie *De Zandloper* nr. 2, 2006.

² De moeder van Frederik heet Neeltje van Warmelo.

leeden onrecht mijn hoofd den ganschen dag en rooft mij 's nachts den slaap.

Maar ik heb toch enkele woorden voor u, die u mijn gezindheid toonen, en eenigen troost kunnen geven in uw over zware beproeving. Dit is mijn meening. Gij België, hebt overwonnen, in den hoogsten zin, en geen stoffelijke overwinning van uw verweldiger kan uw zeegepraal te niet doen. Wat zeide de Duitsche regeering (want het groote Duitsche volk is niet aansprakelijk voor die taal) om haar gewelddaad te rechtvaardigen? Dat Duitschland in nood was, en dat nood geen gebod kent. Het gold Duitschlands bestaan, de afweer van Ruslands tirannie, en daarvoor moest het geringere belang van België wijken. De feiten der afgelopen weken hebben de onwaarheid deezer woorden getoond. Niet Duitschland was in nood, maar België. Niet om Duitschlands bestaan gaat het, zal men een natie van honderd millioen vernietigen? Welk een dwaasheid! maar om België's bestaan!...] Frederik van Eeden

20

Een week later reageerde Willem van Warmelo vanuit Ede op de open brief van zijn neef:

'Waarde Van Eeden, Met buitengewoon veel belangstelling en sympathie heb ik uw open brief aan het Belgische volk gelezen. Hieruit bleek mij dat gij veel belangstelt in wat er hun gebeurt. Wat op dit oogenblik in Frankrijk gebeurt, is voor een leek niet zoo heel gemakkelijk te volgen. De techniek van de nieuwere vuurwapens, speciaal voor den artillerie is zoo enorm veranderd en daardoor ook de tactiek, dat een niet vakmensch er zich geen idee van kan vormen en dus ook niet kan begrijpen hoe het mogelijk is, dat legers dagenlang tegenover mekaar kunnen liggen zonder een meter grond te winnen.

Onze Nederlandsche veldartillerie is op dit oogenblik de besten van den wereld. Het klinkt pedant, maar het is de waarheid, wij hebben het beste materiaal. Ik kom nu tot je met de volgende invitatie.

Kom eens kijken in Ede, blijf een paar dagen bij ons loogeren, dan krijg je van mij een uitmuntend paard en maak dan eens mee de oefeningen van mijn batterij, dan zal ik je het materiaal en alle nieuwigheden haarfijn laten zien en uitleggen, als ook het tactisch gebruik van ons wapen in een Brigade oefening. Je zult dan begrijpen wat er nu in Frankrijk gebeurt.

Hieraan is het aangename verbonden van een heerlijke rijtocht, meer zelfs, op een prettig paard in deze prachtige natuur en in dezen zeldzaam mooie herfsttinten.

Ik hoop dat je dan je pen zult opnemen en protesteren tegen zulken verfijnde moordwerktuigen en tegen de menschonterenden slachting op dit oogenblik.

Als deze oorlog den verplettering van het militarisme meebrengt, dan zal deze oorlog gezegend zijn.

De batterijen zijn op vollen oorlogssterkte voor iemand die er belang instelt, ook al is het met het idee om het te bestrijden, zeer interessant.

Je zult dan tevens zien de hooge eischen gesteld aan den troep, de groote goefendheid van onze artillerie en het prachtige paardenmateriaal gerequireerd uit ons eigen land.

Ik hoop gij allen het welmakend, groet s.v.p. je moeder hartelijk van mij. Als gij komen wilt, zult gij ons zeer welkom zijn'.¹

Paardrijden op de heide

Ondanks zijn slechte gemoedstoestand ging Van Eeden onmiddellijk in op de uitnodiging van zijn neef. Vanaf 29 september 1914 logeerde hij aan de Stationsweg, zoals valt te lezen in zijn dag-

1 Brief d.d. 22 september 1914. De brieven van Willem van Warmelo aan Frederik van Eeden bevinden zich onder signatuur OTM: hs. XXIV C 87 in de *Collectie Van Eeden* van de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam.

boekantekeningen. De Nederlandse mobilisatie was op dat moment op zijn hoogtepunt en Antwerpen werd zwaar belegerd door de Duitse troepen.

Van Eeden te paard (1917). In toom gehouden door (waarschijnlijk) Truida

Everts, zijn echtgenote.

Bijzondere Collecties UVA, coll. v/h Frederik van Eeden-Genootschap.

Uit zijn dagboek:

In Ede had ik het juist zoals ik verwachtte. Ik bedoelde een sterk fysiek leven, met grove, spannende afleiding, met sterke gezonde prikkels - waardoor ik uit mijn meditatief leven, dat zoozeer tot somberheid leidt, zou gerukt worden. Dit beantwoordde volkomen. Ik reed drie dagen te paard met de artillerie manoeuvres mee, door hei en bosch. In 't eerst heb ik dan werk om op mijn gemak te koomen - maar langzamerhand voel ik geheel thuis en dan begint de grove, rustige kalmte, en het plezier in de zaak. Zoo moet het ook in den oorlog zijn. Men leeft dan zoo sterk fysiek dat er geen tijd is voor weemoed of somberheid.

Ik ben niet handig en zou bijvoorbeeld niet geschikt zijn om zelf mijn paard te zadelen of mij handig te redden uit allerlei bezwaren. Ik ben ook volstrekt niet wat in 't Maleisch: 'brani' heet, - maar ik moet onder mijn voorvaders ruiters hebben gehad, want ik voel me na eenigen tijd op eenmaal, bij instinct te huis op een paard en hoe harder het rent hoe vaster ik zit. Ook heb ik er een groot vermaak in. Ik vond het prettig tus-

schen die honderden paarden mij te bewegen. En mijn neef, de kapitein van Warmelo, verbaasde zich dat ik, ongewoon aan deze dingen, na een dag in 't zadel niet stijf of vermoeid was. Ik voelde mij inteegeendeel frisch en opgewekt, zooals ik in langen tijd niet was. Ik kan nog met plezier denken aan; de 'serieuze galop' zooals Willem zei, met de staf over de hei, bij het uitbreken van de batterij uit het bosch. Ik had veel op te merken en weet dat ik dit alles in Sirius te pas zal brengen.¹ Namelijk de komische absurditeit der bloeddorstige geleerdheid in het artillerie-vak. Die kolonels en majoors waren typische, brave, goedmoedige Hollandsche geleerden, professoren of rechters, die met prachtige, fijne en vernuftige instrumenten werken - met het absurde doel om menschen volkomen onnoodig en onreedelijk dood te schieten.

Ook komisch waren de fraai versierde kanonnen, door Krupp [Duitse staalfabriek te Essen] gemaakt, en met Krupp's merk, onder de spreuk: 'Het vaderland getrouwe blijf ik tot in den dood'. Als we daarmee Duitschers schieten krijgt Krupp er dus zijn tantièmes van.

De eerste dag was het spiegelgevecht in Wageningen, met infanterie en artillerie, een kolonne van drie kilometer lang. Donderdag reeden we door de bosschen naar Renkum, Vrijdag een groote brigade-manoeuvre, niet ver van Ede, op de hei. Willem legde mij alles precies uit. Joti, de dochter, speelde 's avonds piano. De zoon Wim die als korporaal aan de grens was, kwam onverwacht en het was een vroolijke sfeer ondanks al het vreesselijke wat ieder wist en te vertellen had. Dus ontstond die eenigszins ruuwe opgewekte stemming, waarin tijden als deze alleen te dragen zijn, en die ik dan ook zocht. Ik ben nu geheel en al verkwikt en versterkt.

Mijn neef zei dat als hij de soldaten moest zeggen dat ze met de Duitschers teegen Engeland moesten strijden, dat het geheele leeger geen cent waard zou zijn. Maar als hij zou vertellen dat ze Antwerpen moesten

1 De roman *Sirius en Siderius II* (1914)

ontzetten en op de Duitschers lostrekken, dan zou 't antwoord een donderend: 'hoera!' zijn. - Alleen de jonge officiertjes zijn pro-duitsch, uit bewondering voor het Duitse militarisme. Daar komt de militair tot zijn recht, zeggen ze. Maar het leeger maakt een goeden indruk. De stemming goed, de geest ordelijk en gewillig, orde, goede voeding en prachtige paarden. Ik kuste mijn vosje, n^e. 875, op zijn zachten neus. Een uitmuntend paard, een generaalspaard.¹

Waar Van Eeden volstrekt onervaren was met paarden, was zijn neef Van Warmelo een echte paardenman die doceerde en publiceerde over paarden en hun behandeling.² Die liefde ging dieper dan die voor het krijgsbedrijf. Warmelo was een praktisch mens, waar Van Eeden zich veel meer in eliteaire richting ontwikkelde. Mede op zijn initiatief moesten in een Europese kring de 'koninklijken van geest' de mensheid leiden tot het goede. In 1914 had dit streven belichaamd moeten worden in het zogenoemde 'Fortekreis' (met onder anderen W. Rathenau, M. Buber, E. Gutkind, F.C. Rang, H. Borel, P. Bjerre, en G. Landauer). De Eerste Wereldoorlog verhinderde echter de verdere ontwikkeling van Van Eedens initiatief. Van Eeden hield overigens woord aan het schriftelijke verzoek dat zijn neef deed om de *pen op te nemen 'tegen zulken verfijnde moordwerktuigen en tegen de menschonterenden slachting'*. In 1915 hield van Eden in Amsterdam vier lezingen over de oorlog, die hij verwerkte in de bundel *Bij het licht van de oorlogsvlam* (1915). Deze bundel werd in 1916 ook in het Zweeds uitgebracht.

1 Dagboekantekeningen van zondag 4 oktober 1914 in *Dagboek 1878-1923*. Deel 3: 1911-1918 (ed. H.W. van Tricht). Tjeenk Willink/Noorduijn, Culemborg 1971.

2 *Hoe behandelen wij onze paarden?* (1902), *Eene methode tot het inspringen van paarden* (1906) en *Opstellen over africhting van paard en ruiter* (1909)

Op dinsdag 6 oktober 1914 schreef Van Eeden in zijn dagboek dat hij zich verkwikt voelde door zijn bezoek aan Ede. Hoewel de oorlogsspanning op zijn hoogtepunt bleef: *'Het beleg van Antwerpen brengt hier alle gemoederen in beweging. Er zou weinig toe nodig zijn om Holland er toe te brengen te hulp te snellen.'* Nederland bleef echter neutraal. De Belgen vluchtten massaal.

Het zogenaamde Belgenmonument op de Ginkelseheide (GA26043)

Rond Ede herinneren nog restanten aan de gebeurtenissen uit die dagen. De restanten van de fundering van het toevluchtsoord voor de duizenden Belgische vluchtelingen op de Edese en Ginkelse Heide dragen nu het Belgenmonument. Aan de westelijke kant van de Edese Heide, langs het Edese Bos, herinneren loopgraven nog aan de nieuwe oorlogstactieken die Van Warmelo en zijn batterijen oefenden tijdens mobilisatie. Het omvangrijke complex loopgraven ligt langs het fietspad op ruim 5 minuten lopen ten noorden van de parkeerplaats in het Edese Bos bij de rotonde van de N224 en de Nieuwe Kazernelaan. De zigzag contouren zijn nog altijd zichtbaar.

Een vluchtje?

In het voorjaar van 1915 kwam Frederik van Eeden alweer naar Ede. Hoewel de blaadjes in dit jaargetijde niet vielen maar juist fris ontloken, stak hij ook nu niet lekker in zijn vel. Toch ging hij weer op pad met de artillerie en de verkwik-

De Mij 'De Condor' exploiteerde een vliegveld op de Doesburgerheide. Het lag aan de Immenweg op het landgoed 'De Valouwe'. Rechts is een gedeelte van de hangar te zien. Voor het vliegtuig staan v.l.n.r.: F. Klijsma, vlieger Kanters, M. van Hoogenhuijze (gemeente ontvanger van Ede), Du Marchie van Voorthuysen en jonkheer Molhuis uit Arnhem. In de cockpit zit de zeer bekende aviateur Henri Bakker uit 's-Hertogenbosch met een passagier. (GA10466)

king van het najaar herhaalde zich. Hij voelde zich zo sterk dat hij nog een ander opmerkelijk verzetje op het oog had.

Buyig koel, gister een warme dag. Ik was drie dagen in Ede en reed er paard met Willem. Ik was weer onrustig toen ik er heen ging - en het nam weer eenigen tijd eer ik mij vrij en moedig voelde. Ik moet er nog langer blijven tot ik geheel gewend ben. Ik was moediger en rustiger tegenover de kans om met de vliegma- chine op te stijgen. Maar de aviateur wilde mij nog niet meenemen, omdat zijn toestel nog niet voldoende beproefd was. Wij reeden door de woeste hei, met de recruten, oover duintjes en door meertjes heen en door bosch. In een meer ging een van de paarden rollen, met zijn berijder, tot groot vermaak van de heele colonne.¹

Vliegen was nog een unicum in die jaren. Bij wie was Van Eeden van plan een

vluchtje te maken boven Edes grondge- bied?

Het vliegekamp Ede bestond sinds 1910 en met het begin van de Eerste Wereld- oorlog in 1914 breidde de militaire lucht- vaart zich uit. Er werd regelmatig door militairen tussen Soesterberg en Ede heen en weer gevlogen. De *Maatschappij voor Luchtvaart* van Nederlands eerste vliege- nier Jan Hilgers was in 1912 opgeheven, toen bleek dat de commerciële verwach- tingen te hoog gegrepen waren. Ook bij vliegmaatschappij 'De Condor' van Henri Bakker, H. Kanters en B. Moerkoert – sinds 1911 actief op de Hartenberg in het landgoed de Valouwe – werden vanaf juni 1912 geen vlieglessen en demonstra- ties meer gegeven. Henri Bakker ging echter alleen door en richtte een eigen vliedschool op en vestigde zich met zijn Bleriot op het terrein op de Doesburger- heide. In 1913 kwam daar een nieuwe vliegmaatschappij bij: 'De Kampioen'

¹ Dagboekaantekeningen van vrijdag 26 maart 1915

van Mulder & Busch met zelfs drie Bleriots en drie Sommer-tweedekkers.

De vliegtuigen werden ondergebracht in de loods van 'De Condor'.

Van Eeden had dus de keus uit twee vlieg scholen. Waarschijnlijk kwam hij via mond-tot-mondreclame bij Adriaan Mulder terecht. Een van zijn bevriende patiënten, de violist Arthur Monnier Harper (1888-1916), leerde in 1913 in Ede vliegen bij dezelfde Adriaan Mulder.¹ Direct na zijn bezoek aan Ede bezocht Van Eeden de doodzieke Monnier in het ziekenhuis.

Vrede

In 1916 duurde de Eerste Wereldoorlog nog altijd voort. Weer logeerde Van Eeden in het voorjaar bij de Van Warmelo's aan de Stationsweg. Het was heerlijk voorjaarsweer, maar zijn zevenjarige zootje Hugo lag ziek in bed. Van Eeden was neerslachtig en zag er als een berg tegenop naar Ede te gaan. *'Ik zoek dan steeds rust in de uiterste deemoed. Laat alles maar gebeuren, het allerergste. Er is weer een wanhoopige strijd gaande bij Verdun.² Zoo nutteloos! - en dat alleen om het 'prestige' van een zoogenaamden 'Keizer.'*" Uiteindelijk worstelde Van Eeden zich in zijn verdriet en depressie naar zijn familie in Ede.

Ede. Na veel lijden ben ik nu weer in een ligter stemming. Ik wist wel dat het zoo

koomen zou, maar de misère die voorafging was ellendig. Ik wist niet of het soms beteekende dat ik alle poogingen moest opgeeven, en mij maar geheel terugtrekken in contemplatief leeven. Maar het gelukte alles zoo gemakkelijk, ik kwam zoo spoedig en zoo compleet weer in de rechte fysieke krachtige stemming, het paardrijden ging zoo goed en viel mij zoo ligt, dat ik toch niet kan denken dat het nu reeds afscheid zou beteekenen. Ik ben niet voorneemens het op te geeven. Ik zal die afschuwelijke depressies toch weer trotseeren. Het vreemde is dat de herinnering er aan niet eens zoo luguuber is. Ik weet alleen dat ik nooit iets ondervonden heb wat mij op 't oogenblik der gewaarwording zelf zoo ondragelijk scheen. Het komt 's ochtends terug, is teegen den avond iets beeter. Op 't oogenblik, 's morgens 11 uur is 't geheel weg. Ik zit te schrijven in de huiskamer bij mijn neef.

Ik sprak eergisteren avond over leeven na sterven voor een klein gezelschap officieren.

Ik reed twee dagen uit, en gister maakte ik nog een lange wandeling met Joti. Het dorpje Lunteren lag in de roode gloed van de ondergaande zon, en de ruitjes van de hoeven flonkerden. Het was een heerlijk, vreedzaam gevoel. Alsof ik op reis was en alle last afschudde. Hoe zal ik mijn eerste reis, na den vrede, genieten? In het gezin hier is veel vrede gekoomen.³

Net als voorgaande jaren doorleefde Van Eeden een vreedzame rust in het gezin van zijn neef. Hij deed niet alleen voor zichzelf moeite om die rust te zoeken.

Op 16 oktober 1916 schreef de Deen Poul Bjerre, een van zijn vrienden, hem met de vraag of hij deel wilde uitmaken van een vredesmissie. Bjerre had eerder

1 De brieven van Monier aan zijn moeder over deze vlieglessen in Ede bevinden zich in het Nederlands Muziekinstituut. Zijn moeder Sophie Harper-Monnier vertaalde overigens Van Eedens bekendste werk *De Kleine Johannes* in het Frans.

2 De Slag om Verdun (21 februari 1916 – 15 december 1916) was een van de bloedigste veldslagen uit de geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog. Tot op de dag van vandaag staat de slag symbool voor de zinloze slachtingen van mensenlevens, zoals die in W.O. I en - II plaatsvonden.

3 Dagboek aantekeningen van zondag 5 maart 1916.

teleurstellende ervaringen gehad met de zogenaamde Ford-expeditie.

Poul Bjerre in 1920

De Amerikaanse autoubouwer Henry Ford vond de oorlog een verkwisting en het gevolg van slecht management. Hij wilde de oorlog door onderhandelingen beëindigen, waarbij mensen uit neutrale landen als tussenpersonen zouden optreden. Het werd een totale mislukking. Nadien waren een aantal Europese vrienden van Van Eeden ervan overtuigd dat er niet zo luidruchtig als door Ford, maar in stilte gewerkt moest worden.

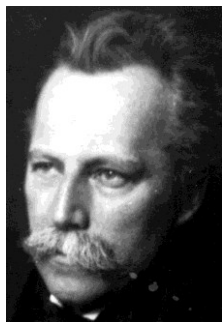
De vraag aan Van Eeden was of hij met Bjerre naar Parijs wilde gaan. Ze zouden elkaar in Londen ontmoeten. Van Eeden kreeg van zijn vriend Aarnout Loudon, de Nederlandse minister van Buitenlandse zaken, eerst een introductie bij de Duitse ambassadeur.

Op zondag 31 december 1916 vertrok hij daadwerkelijk naar Londen. Daar bezocht hij de Nederlandse ambassadeur en lunchte met de Amerikaanse gezant. Na lang wachten kreeg hij op 18 januari eindelijk een onderhoud met Lloyd George, de eerste minister van Engeland. Deze deelde de mening dat een geheime conferentie nodig was, maar vooralsnog vond hij het te vroeg.

Friedrich Rosen (1856-1935). Duits gezant van 1916-1921

Van Eeden keerde terug naar Nederland en bracht verslag uit aan de Duitse ambassadeur Rosen. Aan Bjerre schreef Van

Eeden dat Berlijn hem aan het lijntje hield en dat hij de Duitse ambassadeur een ultimatum van drie weken wilde stellen waarbinnen Duitsland zijn minimumvoorwaarden voor vrede zou presenteren. Gebeurde dat niet, dan zou Van Eeden openbaar maken dat niet Engeland maar Duitsland de oorlog verlengde. Bjerre moet zich rot geschrokken zijn en telegrafeerde onmiddellijk: *'Dein Plan absolut verwerflich'*.

Van Eeden beloofde daarop zijn geduld te bewaren. Rosen vond Van Eeden waarschijnlijk geen serieuze onderhandelingspartner en mogelijk was hijzelf vanaf februari 1917 bezig een vredesconferentie voor te bereiden, waarbij socialisten uit verschillende landen betrokken waren.

Na de oorlog

Los van deze deceptie was oorlog fnuikend voor het idealisme van Van Eeden. Zijn Europese vrienden bleken door de oorlog te zeer uiteengegroeid en ontmoeten elkaar niet meer als kring. Na de verwoestende oorlog was de wereld voor Van Eeden voorgoed veranderd.

Hij zocht zijn spirituele heil bij de rooms-katholieke kerk en neeg steeds meer naar in zichzelf gekeerd zijn. Geleidelijk werd hij neerslachtiger. Geteisterd door allerlei ouderdomskwalen bracht hij zijn laatste levensjaren in een depressieve staat door.

Met het einde van de Eerste Wereldoorlog kwam er ook een einde aan het verblijf van Van Warmelo in Ede. In 1918 verhuisde hij naar Blaricum. Ook Willem van Warmelo wilde een blijvende bijdrage leveren aan wereldvrede. Hij verwierf bekendheid als pacifist. Hij was verbonden aan het Vredes Studie Bureau en samen met dominee N. Padt, vooraanstaand lid van de christelijke antimilitaristische vereniging Kerk en Vrede, en de socialistische dichteres Henriette

Roland Holst-van de Schaik was Van Warmelo lid van de redactie van het maandblad *Vrede*. Ook publiceerde deze ex-militair geregeld in boekvorm over de waanzin van het oorlogvoeren. Daar verwierf hij bekendheid als pacifist. Hij was verbonden aan het Vredes Studie Bureau en samen met dominee N. Padt, vooraanstaand lid van de christelijke antimilitaristische vereniging Kerk en Vrede, en de socialistische dichteres Henriette Roland Holst-van de Schaik was Van Warmelo lid van de redactie van het maandblad *Vrede*. Ook publiceerde deze ex-militair geregeld in boekvorm over de waanzin van het oorlogvoeren.¹

De kinderen van Warmelo maakten na de oorlog werk van hun muzikale begaafdheid. Dochter Jotie (1895-1978) speelde tijdens Van Eedens bezoeken 's avonds aan de Stationsweg de variaties van Mendelssohn, en Bach, en Rameau.

In 1916 verruilde ze Ede voor het Amsterdamse conservatorium en was vervolgens 50 jaar muzieklerares aan het Muzieklyceum aldaar.

Haar gemobiliseerde broer Willem van Warmelo junior (1894-1976) werd een bekend etnomusicoloog, pianist, klavecijnist en dirigent. ■

1 *De misdaad van 1914. Hoe de geheime diplomatie den wereldoorlog van 1914 voorbereid en ontketend heeft* (Hilversumse Boekhandel 1931), *Maskers af* (Apeldoorn, Verzend-Centrale van Antimilitaire Propaganda en scholingslectuur, 1935) en *De vijand van den oorlog. De houdbaarheid van den oorlog in verband met de moderne techniek* (Van Loghum Slaterus 1935).

Uit de Edesche Courant waarin opgenomen *De Eendracht*, uitgave van Verzetgroep De Vries te Ede, Lunteren en Scherpenzeel van 9 mei 1945 (prijs per exemplaar 5 cent)

VERLOREN

Smal gouden damesarmbandhorloge met groen bandje. Tegen belooning terug te bezorgen bij Janny v.d. Brandt, Molenstraat 9, EDE

LEERJONGEN gevraagd

H.G. Vorwald, Schilder-Behanger, Veenderweg 8, EDE

Voor spoedige hulp gevraagd een nette werkster voor 2 dagen per week of een net meisje voor de morgenuren. Adres: Klein, Diedenweg 6, EDE

PENSION

Bejaard heer, rustend Prediker, vraagt tegen 1 Juni zit- en slaapkamer met vaste waschtafel en volledig pension. Brieven met opgaaf van prijs onder No.1 Bureau van dit blad.

VERLOREN

Op den Stationsweg: een rond zilveren Dameshorloge (ouderwetsch). Zeer aan gehecht. Herinnering van overleden echtgenoot. Tegen belooning terug te bezorgen Molenstraat 76 (evacué) EDE

Timmerlieden, Metselaars en Opperlieden gevraagd. Aanmelden bij: Bouwbureau H. van den Top, Bergstraat 8, EDE

TE KOOP

Een nest Gekr. Bouviers, goed om afgericht te worden.

J.v.d.Hoeve, Bergstraat 23, EDE

Nette jongen gevraagd voor kennel werkzaamheden. Moet beslist dierenvriend zijn. Kennel 'DZLOLGLOE', Franse Steeg 3 (a/d Lunterscheweg) EDE

De gemeente Ede (en dat zijn we met z'n allen) bezit een grote collectie foto's. Deze zijn ondergebracht in de Fotocollectie, die beheerd wordt door het Gemeentearchief, en via de webpagina's van het Gemeentearchief te bekijken zijn.

Dit is één van de duizenden foto's uit de collectie.

*Portiekwoningen aan de Dr. Hartogsweg. Op de voorgrond de wissel in de Enka-spoorlijn. Het gebouwtje links werd gebouwd door Landbouwbelang uit Bennekom en diende als opslagplaats. Later werd het verkocht aan de ENKA die het o.a. gebruikte voor opslag en als huisvesting voor de ENKA-hobbyclub.
[bron: Gem.Archief GA28128]*

In de oorspronkelijke beschrijving van deze foto stond dat het gebouwtje links van een 'boerenbond' was. Vreemd, want een 'eigen' boerenbond, een Coöperatieve Aankoop Vereniging, hebben de boeren in Ede-zuid er nooit op na gehouden.

Daarom maar eens aan Willem Wever, in dit geval Willem van Welie geheten, de

webmaster van de site over de ENKA gevraagd, of hij wist of dit gebouwtje van een boerenbond geweest is. En of de functie bekend was. Dezelfde vragen zijn

ook gesteld ook aan Cor Plate, ook een oude Enkanees. En ook aan een neef van uw auteur, Wim van Snippenberg, kenner van oud Ede-Zuid. Zij hebben ook hun achterban geraadpleegd. Met als resultaat: het gebouwtje staat collectief bekend als ENKA-bezit. Cor Plate wist nog te vertellen dat in de jaren zestig van de vorige eeuw de hobbyclub van de ENKA er gebruik van maakte. Maar geen spoor van een Boerenbond. Dat kan, de ENKA is van 1920, en uit die tijd zijn er niet veel ooggetuigen meer.

Terug naar het archief daarom. Marjo van den Berg, die de fotocollectie beheert, heeft de maker van het oorspronkelijke bijschrift naar de bron van zijn kennis gevraagd. Dit bleek een boekje te zijn dat ook in de bibliotheek van het archief aanwezig is: 'Kracht door Eenheid - Zestig jaar Coöperatieve Aankoopvereniging 'Landbouwbelang', Bennekom'.

Dat boekje daarom maar eens doorgenomen. Toen viel het kwartje!

De vorige beschrijving was gebaseerd op de vermelding, in het boekje, van de stichting van het gebouw. Maar de schrijver van het oorspronkelijke bijschrift had niet gezien dat een paar bladzijden verderop ook een (latere) verkoop aan de ENKA vermeld staat.

Landbouwbelang is opgericht in 1904, maar kreeg pas, bij de nieuwbouw in 1925 aan de Acacialaan in Bennekom, een spoorverbinding. Tot die tijd werden per spoor aangevoerde goederen bij het station Ede-Wageningen gelost, en daarom hebben ze het gebouwtje op de foto als opslagplaats bij het station gebouwd. En er werd een beheerder aangesteld.

Landbouwbelang, hoewel gevestigd in Bennekom, had namelijk ook leden in Ede. Deze opslagplaats lag dus in feite centraal in het werkingsgebied van de vereniging. De voor Edese boeren bestemde goederen hoefden niet meer eerst naar Bennekom vervoerd te worden, als de boeren geen tijd hadden om ze direct op te halen. En als ze, op een later moment, wel tijd hadden hoefden ze niet helemaal naar Bennekom. Een slimme oplossing, niet waar?

Landbouwbelang had, in 1920, een eigen maalderij gebouwd. Aan een aftakking van de tramlijn naar Wageningen. Die maalderij lag voor de Edese leden wel erg ongunstig, want ver weg. Rond 1925 werd daarom besloten ook in Ede een maalderij te bouwen. Die kwam aan de Waterloweg, nabij station Ede-Centrum. Deze maalderij werd ook voorzien van een spooraansluiting. Beide vestigingen waren dus toen, ook onderling, per spoor bereikbaar.

Het gebouwtje op de foto was daarna niet meer nodig. En kon, hoewel pas na lang praten, aan de ENKA verkocht worden. Die zal het niet echt nodig hebben gehad (vandaar het langdurige onderhandelen) en er wat incurant materiaal in opgeslagen hebben. Mijn eerder genoemde neef meent zich te herinneren dat er oude machines en onderdelen in waren opgeslagen.

Toen het zwembad gebouwd werd bleef het staan, maar het stond niet meer binnen het ENKA-hek.

Het klopt dus dat het een ENKA-gebouw was. Maar het klopt ook dat het gebouwd en gebruikt is door Landbouwbelang.

Rest nog te vermelden dat het archief van 'Landbouwbelang' recent naar het gemeentearchief is gegaan, en dat Arjan Molenaar er een inventaris met inleiding

bijgemaakt heeft. Die zal, bij het verschijnen van dit artikel, in het gemeentearchief in te zien, en te koop zijn. ■

NIEUWS VAN HET GEMEENTEARCHIEF

www.ede.nl/gemeentearchief

Luchtbeschermingsdienst in de Gemeente Ede, 1935-1945 - Rubriek 3 Justitie, Defensie, Openbare Orde en Veiligheid, archiefnr. 017.

Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten te Ede, 1945 - Rubriek 3, Justitie, Defensie, Openbare Orde en Veiligheid, archiefnr. 018.

Comité Ede Steun Wettig Gezag, (1948) 1949-1958 - Rubriek 3, Justitie, Defensie, Openbare Orde en Veiligheid, archiefnr. 019.

Bescherming Bevolking Kring Gelderland I te Ede, 1949-1963 - Rubriek 3, Justitie, Defensie, Openbare Orde en Veiligheid, archiefnr. 020.

Gemeentelijke Dienst voor de Huisvesting te Ede, 1945-1965 - Rubriek 5, Infrastructuur, archiefnr. 035.

Juliana van Stolbergsschool, 1958-2004 - Rubriek 9 Onderwijs, archiefnr. 185.

Bennekomse Schaak Vereniging, 1946-2002 - Rubriek 10, Cultuur, sport, recreatie en evenementen, archiefnr. 202

Edese Trimclub (Etric), 1968-2004 - Rubriek 10, Cultuur, sport, recreatie en evenementen, archiefnr. 189.

Distributiedienst in de Gemeente Ede, (1917-1920) 1939-1949 - Rubriek 11, Economisch Leven, archiefnr. 112.

Gemeentewerken over de periode 1912-1948 (1950) - Rubriek 5 Infrastructuur, archiefnr. 029.

Dit archief bestaat uit 3 categorieën archiefbescheiden te weten:

- 1.de correspondentie van de dienst
- 2.kaarten van uitbreidingsplannen van drie dorpskernen (Geldersch Veenendaal, Lunteren en Ede uit 1923) en
- 3.dossiers met betrekking tot de wederopbouw van de door oorlogsgeweld beschadigde panden na de Tweede Wereldoorlog.

Een geheel bijgewerkt en aangevuld overzicht van de **Documentatiecollectie Gemeentearchief Ede**

Nieuwe Kennisbankartikelen over:

Celtic Fields, Park Maanen, Eerste Openbare Lagere School, Burgemeester van Dierendonck, De Proosdij en Koloniehuis Zonneoord.■

BEKENDMAKING

De Burgemeester van EDE,

Gelet op een hem vanwege den Rijksc commissaris voor het bezette Nederlandsche Gebied verstrekten last,

beveelt

dat allen, die op eenigerlei wijze hun werk hebben neergelegd, dit met ingang van 1 Mei 1943, uiterlijk om 8 uur des voormiddags, hervat moeten hebben.

In bedrijven, die met nachtploegen werken, moet reeds

hedenavond

op den voor het werk vastgestelden tijd den arbeid hervat zijn.

Degenen, die aan dezen oproep niet voldoen, worden als saboteurs beschouwd en zullen standrechtelijk veroordeeld worden.

De Burgemeester van Ede,
Ede, 30 April 1943. van Dierendonck.

(www.kb.nl/nieuws/2012/planos.html)

HISTORISCH MUSEUM

Ben Hilgers, directeur

Vanaf 16 mei tot en met 26 augustus is in het Historisch Museum Ede de tentoonstelling **Gouden Olympische Momenten** te zien.

Speciale aandacht krijgen onze kampioenen: *hardloopster* Fanny Blankers-Koen, de 'vliegende huisvrouw', *judoka* Anton Geesink, *dressuuramazone* Anky van Grunsven en *wielertalent* Leontien van Moorsel.

Ook is er aandacht voor de geschiedenis van de Olympische Spelen van 1896 tot heden en aan de Paralympische Spelen. Er zijn memorabilia te zien, foto's, kleding, medailles, posters en filmfragmenten. *Op een Wall of Fame* schitteren een aantal Olympiërs die de afgelopen decennia in het oog sprongen. Van tennisster Kea Bouman is de Olympische medaille te zien voor de winst van het gemengd dubbel met Henk Timmer (1924, Parijs). Bouman was de eerste Nederlander die een grand slam toernooi won (French Open in 1927). Een van de meest bijzonder voorwerpen is de Olympische fiets van Hennie Kuiper die er in 1972 in München een gouden plak op behaalde, en zijn wielertui met rugnummer 149.

Ook krijgt het museum een kleine facelift: de zalen hebben een ander kleurtje gekregen en er zijn wat meer thema's aangebracht. Zo is er een schilderijengang gemaakt en een bewegwijzering aangebracht. In mei komt de audiotour af. Daarmee kan de bezoeker tien belangrijke Edese personen 'ontmoeten', die u wat meer over zichzelf vertellen. Leuk voor jong en oud. Ook zijn er drie kinderactiviteiten gepland in mei, zodat de kinderen die ook met handen en voeten willen leren, aan de gang kunnen in het museum.■

30

Kwakzalvers zijn van alle tijden. En de kunst van veel kwakzalvers bestaat eruit dat zij mensen kunnen laten geloven dat wonderen bestaan.

Een fraai voorbeeld hiervan is te vinden in *De Spindop*, het voormalige personeelsblad van de ENKA. Onder de kop: *Nieuwe mogelijkheden voor rayon* is daar een brief geplaatst die bij de afdeling verkoop was binnengekomen. In de brief staat:

'Ik ben circa een jaar lang leidende (!) aan reumatiek, vooral des 's nachts, als ik te bed lig. Zodoende heeft een wichelroedeloper mijn slaapvertrek onderzocht en verklaarde hierna, dat zich onder onze gehele slaapkamer wateraderen bevonden. Daar ledikant verplaatsen niet kon helpen, gaf deze mij de raad, een stuk kunstzijde aan te schaffen en dit over het net van het ledikant te spannen, hetgeen volgens hem wel afdoende zou zijn.

Omdat het mij tot op heden onmogelijk is een stuk kunstzijde, dat een grootte moet

hebben van 2 bij 1,50 M. te bemachtigen en daarvoor ook geen textielpunten heb, vraag ik beleefd aan de Heren Directeuren of U mij niet kunt helpen aan een dergelijk stuk kunstzijde."

Hoe het afgelopen is met dat verzoek weten we niet. Maar waarschijnlijk zal de afdeling verkoop geantwoord hebben dat zij de aanvraag niet konden honoreren, omdat de ENKA wel de garens, maar niet de weefsels produceerde. En wat je niet maakt, kun je ook niet weggeven.

De genoemde *textielpunten* verdienen enige toelichting. De brief dateert van juni 1948. In die tijd, kort na de Tweede Wereldoorlog, waren veel goederen nog maar beperkt verkrijgbaar. Wie iets in de winkel wilde kopen, kon dat slechts als bij aankoop de voor die goederen vereiste 'bonnen' of 'punten' ingeleverd werden. Die bonnen werden verstrekt op grond van een door de regering ingesteld distributiestelsel¹, om de schaarse goederen zo rechtvaardig mogelijk over de bevolking te verdelen.

Bij eenduidige artikelen, zoals koffie of thee, waren zulke bonnen goed voor een bepaald gewicht, een pond koffie, of een ons thee, etc. Dit waren veelal consumptiegoederen, vooral voedsel. Bij gebruiksartikelen, zoals textielgoederen, werden punten toegekend. Er werd, op

¹ Op 11 oktober 1939 werd in Nederland suiker als eerste product alleen verkrijgbaar met bonnen. Vanaf januari 1940 gold dit ook voor erwten. Tot in de jaren 50 bleven veel goederen slechts "op de bon" verkrijgbaar, koffie was in 1952 het laatste product dat ten slotte weer vrij verkrijgbaar werd.

basis van een ingewikkelde regeling, aan een gezin een aantal punten toegekend voor, bijvoorbeeld, de aanschaf van textiel. Daarbij werd het aan de verkrijger van die punten overgelaten wat voor textielgoederen er met die punten werden aangeschaft. Want tegen de winter was de behoefte aan warme kleding natuurlijk groter dan in het voorjaar, en niet iedereen had altijd evenveel behoefte aan nieuwe gordijnen.

Ook kunstzijde, gemaakt uit rayongaren, viel onder de distributieregeling, want de productie daarvan was ook nog lang niet weer voldoende om aan de vraag te kunnen voldoen. ■

Pas op! Zakkenrollers!

Amsterdam, de binnenstad in het bijzonder, wordt de laatste dagen door zakkenrollers onveilig gemaakt. In de afgelopen 48 uur werden 22 personen het slachtoffer van dit gilde. Voor een waarde van bijna 1.000 gulden benevens een zeer groot aantal *textielpunten* hebben de heren in de laatste twee dagen met hun vlugge vingers bemachtigd. Vooral de dames-tassen zijn voor deze lieden een makkelijk object. Hun arbeidsterrein ligt voornamelijk in de grote warenhuizen en bij de tramhaltes gedurende de spitsuren.

[Bron: De Waarheid van 7-4-1948]

OP 1 APRIL 25 NIEUWE TEXTIELPUNTEN.

De Haagse redacteur van „Het Parool” meldt, dat op 1 April 25 nieuwe textielpunten worden aangewezen.

Geruchten, als zou zijden ondergoed op die datum vrij van distributie komen, moeten positief worden tegengesproken. Wel staat een herwaardering van textielpunten voor sommige goederen op het programma; deze wijziging zal echter

niet ingrijpend zijn en slechts voor enkele artikelen gelden.

Bovendien wordt deze herwaardering pas op een latere datum verwacht.

[Bron: Heerenveensche Koerier van 31-3-1948]

Mevrouw Wapperoen knipt distributiebonnen. Foto Ben van Meerendonk (1947)

MEER PUNTEN BIJ HUWELIJK.

Het Centraal Distributie Kantoor deelt mede, dat zij, die op of na 1 October a.s. een aanvraag om textielpunten indienen in verband met huwelijk 150 punten zullen ontvangen.

Vóór 1 October ingediende aanvragen worden nog volgens de oude richtlijn behandeld.

De textielpositie laat niet toe aan bovenbedoelde maatregel terugwerkende kracht te verlenen.

[Bron: Heerenveensche Koerier van 29-9-1948]

COLOFON

Vereniging Oud Ede

De vereniging stelt zich ten doel: (artikel 3.1 van de statuten):

Het onderzoek van archieven en gedrukte bescheiden naar alles wat betrekking heeft op het ontstaan en de geschiedenis van de dorpen (kerken en buurten) van het ambt en van de gemeente Ede en het verzamelen en bewaren van alles wat van belang kan worden geacht voor en betrekking heeft op de geschiedenis van Ede.

Dagelijks bestuur

Hans van Bemmelen (voorzitter), Gerard Hendriks (secretaris) en Henk Borkhuis (penningmeester).

Leden

De vereniging heeft ruim 900 leden. De contributie bedraagt € 15,00 per jaar.

Nieuwe leden kunnen zich aanmelden bij de secretaris.

Beëindiging van het lidmaatschap uitsluitend schriftelijk vóór 1 november.

Ereleden van de vereniging zijn mevrouw B.T. Groen en de heer J.G. Hartgers.

De Zandloper

Is een uitgave van de Vereniging Oud Ede en verschijnt viermaal per jaar.

De redactie van De Zandloper bestaat uit Hans Post (eindredacteur), Frans van Oort, Kees van Lohuizen en Dick Kranen (opmaak).

De redactie is te bereiken via het e-mailadres: hanspost@worldmail.nl

Nieuwe artikelen die verband houden met de geschiedenis van Ede zijn welkom.

De redactie behoudt zich echter het recht voor een artikel te weigeren.

Overname van artikelen uitsluitend na schriftelijke toestemming van het bestuur van de Vereniging Oud Ede.

Wilt u **adverteren** in De Zandloper dan gelieve u contact op te nemen met het bestuur van de Vereniging.

Productie van De Zandloper:

Drukkerij Verloop, Alblasserdam

ISSN 1384-7090

Postadres:	Postbus 8293, 6710 AG EDE
Telefoon:	Secretaris 06 34867627
E-mail:	voe@verenigingoudede.nl
Website:	www.verenigingoudede.nl
Bank:	ING: 353.42.68.